

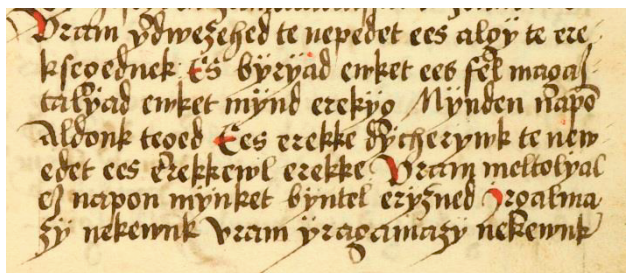
EGY NEUROLINGVISZTIKAI ESET A 16. SZÁZAD ELEJÉRŐL: AZ APOR- ÉS A LÁNYI-KÓDEX KÖZÖS KEZE

HAADER LEA
(MTA Nyelvtudományi Intézet)

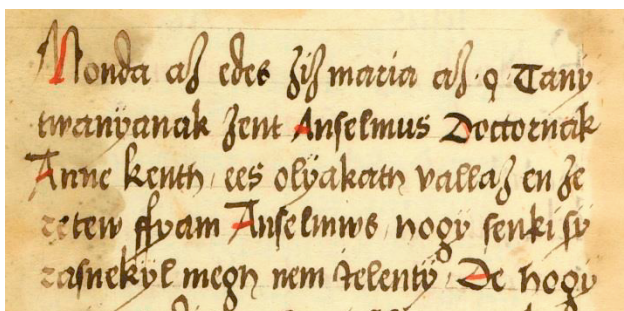
1. Előzmények

Az Apor-kódex 2014-ben megjelent kiadásához a kódexben dolgozó kezek számát okvetlenül tisztázni kellett, mert a kézirattal addig foglalkozó kutatók e kérdésben igen különböző véleményen voltak. A kódex átiratának filológiai ellenőrzése és az egyes kezek hibázásainak vizsgálata alapján a kéziratban végül négy scriptor működését lehetett biztonsággal elkülöníteni (Haader 2015). Közülük a 3. kéznek nevezett játszik szerepet a jelenlegi vizsgálatban is. Ezt a scriptort Szabó Dénes – az Apor-kódex egykori kiadója – paleográfiai szempontok alapján három különböző személynek tartotta (nála 3., 5. és 6. kéz). A következő megjegyzéseket fűzte ezekhez a kezekhez:

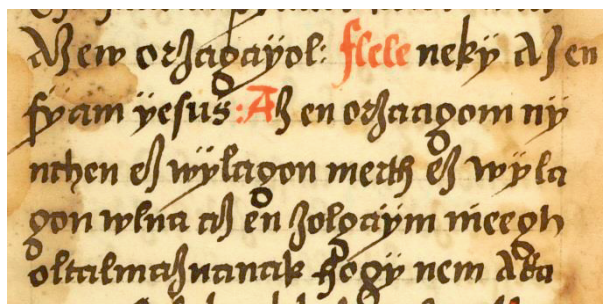
3. kéz: „Ennek írása rideg, kiforrott következetes; néha meg-megremegő vonásai-
ból idősebb kézre lehet következtetni.”

5. kéz: „Betűi formájukban hasonlítanak a harmadik kéz betűihez, de nehezebb megnyúlt alakjuk, bizonytalan rendjük és íráshibái gyakorlatlan íróra vallanak.”

6. kéz: „A betűk formájukban nagyon hasonlítanak az előző kéz betűihez. A széles, egyenetlen vonások, a betűk változó nagysága, kereksege, a sorokban fel- és lecsúszó bizonytalan rendje, valamint az az eltérés, melyet némelyik betű (*g*, *h*, *k*) írásában tapasztalunk, kétségtelenné tesz, hogy más kéz írásával van dolgunk.” (Szabó 1942: XV–XVI).

Az írások megítélésekor tehát a különbségek említése mellett a hasonlóság is hangsúlyozva van („formájukban hasonlítanak”, „formájukban nagyon hasonlítanak”). A paleográfiai bizonytalanságot egyértelműen tudta eloszlatni a hibatípusok vallomása, amely kétségtelenül egyiként azonosította a háromnak gondolt kezet.

Mivel a további azonosítás egyik pillére is éppen ez a scriptor, érdemes felidézni néhány jellegzetesebb hibatípusát, valamint a javításban követett technikáját (vö. Haader 2015: 71–76).

- A kifejejtés miatti betűbetoldások igen gyakran érintik az *e* és *r* betűket.
- A javított esetek száma általában nem túl magas, a javítatlan betűkihagyások azonban igen jellemzők.
- A sorvégek szerepet játszanak a tévesztésekben (betűkihagyás, szórészhagyás).
 - A sorrendi hibák nagy arányban vannak képviselve, uralkodó tévesztés az anticipáció. Anticipációkor jellemző az adott helyet követő betűk (1., 2. betű) előrehozása.
 - Feltűnően sok a feleslegesen betoldott betű: *ezetendemnek* (182/14); *enllen-segemtwl* (203/7), *zernynen* (216/7-8).
 - Hasonlóan gyakoriak a kimaradt betűk: *ff-ldnek* (187/5-6), *pter* (217/3), *wlna* (222/9), *nep-ldnek* (180/8-9). Jellemzőnek látszik a szó második betűjének kihagyása, ami a szótagszerkezet miatt rendszerint az első magánhangzó. (A | a sorvéget mutatja.)
 - Kiemelendők a rögzült tévesztések. Ugyanazt a hibát (bármely típusút) több ízben is elköveti a scriptor, így ugyanazon téves alakok ismétlődnek, pl.: *nen* (négy ízben) *that* (két ízben).
 - A javítások technikájában a másoló esztétikai szempontokra nincs tekintettel: ha nagyobb hibás területet kell eltüntetnie, halványítással (vízzel) törli, majd felülírja vagy rubrummal vagy a folyó írás tintájával (rendszerint a másik színnel, mint a környező írás).

2. A ráismerés

Az AporK. bevezető tanulmányának írásakor a kódex provenienciájának meghatározásához nemigen rendelkezünk használható fogódzóval. Tudható volt viszont, hogy kötése párhuzamos a Lányi-kódexével, és hogy a két kódexet ugyanabban a könyvkötő műhelyben, valószínűleg Budán kötötték be közel egy időben, 1520 körül (Rozsonдай 2009: 179). Másrészt található a két kéziratban egy érintkező szövegegység is (az ún. „Három jeles szolgáltatás”), bár csak tartalmi érintkezésről van szó. E két összekötő szál miatt jutottam arra, hogy az AporK.-hez érdemes lenne megnézni esetleges támpontnak a Lányi-kódex eredetijét is, mivel ez utóbbi – egy premontrei szertartáskönyv – mindeddig csak a Volf György-féle nyomtatott átírásban, a Nyelvemléktárban áll rendelkezésre. Az eredeti kézirattal való találkozásra készülvén kezdtem el olvasni a Nyelvemléktár 7. kötetében a Volf által kiadott szöveget. Már az első lapok nyomtatott szövege alapján világossá vált, hogy aki ezt a szöveget írta, nem lehet más, mint az AporK. 3. kezének nevezett scriptor. A következő szavak jöttek szembe már a szöveg kezdetén: *Wyzkerzth, Nen, hanen, adwnth, Myklonak, wternen, thaat* stb., azaz ugyanazon hibatípusok, sőt egyazon hibás lexémák, amelyek az AporK. 3. kezétől már jó ismerősök voltak. A LányiK. eredetijének megtekintésekor aztán az íráskép is igazolta, hogy ugyanaz a fej/kéz hibázik azonos módon mindkét kéziratban. A bibliai mondat parafrázisa ez esetben is talált: *A te hibád elárul téged:* az AporK. 3. és a LányiK. 1. keze egyazon személy, jó okkal feltételezhetően egy premontrei szerzetes.¹ E felfedezés nagyban hozzájárult az AporK. provenienciájának tisztázásához.

3. Az elméleti probléma

Mint ismeretes, a Nyelvemléktár köteteiben filológiai jegyzetek nincsenek. Az említett kézazonosítás a nyomtatott szöveg alapján történt, tehát nem a korrekciók, hanem a javítatlan hibák adtak lehetőséget arra, hogy – a kézírás ismerete nélkül is – egynek tételezzük a két különböző kódexben dolgozó scriptort. Ugyanakkor a hibatipológia elméleti kérdéseit tárgyalva – részletes kifejtésben – következetesen emellett kardoskodtam, hogy a hiba definíciójába csak a javított (sőt a saját kezűleg javított) esetek férnek bele (Haader 2014: 90–2). Ezt a meglehetősen szigorú határt a kor sajátosságai, az ómagyar nyelvi állapot, valamint a szövegek másolat-mivolta jelölték ki. Ezúttal viszont a kézazonosság bizonyításakor a javítatlan hibákat vettük figyelembe, ami kétségtelenül ellentmondás. Feloldásához a jelen esetben az alábbi érvek hozhatók:

- A többi scriptor írásprodukción teljesítményéhez – mint „kontrollcsoport” – képest e kéz munkájában, hibázásaiban egy egészen szokatlan – mondhatni a korban egyedül álló – másolói habitus áll előttünk. Nem jogtalan tehát a helyzetnek megfelelően bizonyos engedményeket tenni.

- A kézirat javítatlan eseteit verifikálja, hogy ezek típusainak, de nagyobb részt ugyanazon lexémáinak is csaknem mindegyikére van a szövegben saját kezűleg javított

¹ Semmiképpen nem Kálmánchey László világi pap, ahogy Lázs Sándor írja rám hivatkozva több helyen is (Lázs 2016: 222, 242–3). Kálmánchey ugyan szintén scriptora a LányiK.-nek, de annak 3. keze, az egyetlen, aki meg is nevezi magát. Következésképpen az sem igaz, hogy világi papként az AporK. írásában részt vett volna (i. m. 223, 243, 449).

vagy hibátlan előfordulás. Ez azt mutatja, hogy *m e g v a n* a hibatudat: a javított szóalakok igazolják, hitelesítik a javítatlanokat.

▪ Nemcsak a scriptor különleges azonban, hanem – magyar vonatkozásban mindenképpen – egyedül álló a Lányi-kódex szövegtípusa is (Gábrriel 1934: 30). A kézirat egy, a premontrei apácák számára a latinból magyarra fordított ordinárium (azaz szertartáskönyv), amelyben szükségszerűen kerülnek elő újra és újra ugyanazok a szavak: az ünnepek, a hórák, a zsoltosmarészek megnevezései. Ez a szövegismétlődés teszi lehetővé, hogy a rendszerszerű vizsgálatban az elméleti szigorúság továbbra is érvényben maradjon, de a jelen helyzet megkövetelte életszerűség is érvényesülni tudjon.

Az anyag bemutatása a scriptor által korrigált helyek sorra vételével kezdődik.

4. A Lányi-kódex javított hibái

Előzetes megjegyzés: az íráskép, a javítás módja miatt több értékelhetetlen, értelmezhetetlen adat is van, amelyekben kivehetetlen, mit mire javított a scriptor, de a megítélhetők egy része is problémás. Jellemző a tintaszín váltogatása és a javítások igénytelen külalakja – akárcsak az Apor-kódexben.

4.1. Betűjavítás

Többször látszik, hogy a hely javított, de az előzmény kivehetetlen. Nem jelentős csoport. Típusnak egyedül a hangjelöléssel kapcsolatos *i*→*y* korrekciók látszanak: *wjgyljjarol* (175/5). 4 ilyen adat van, esetleg szövegelőzményre utalhatnak.

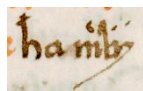
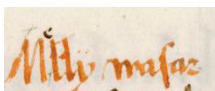
4.2. Betoldások

4.2.1. Betűbetoldás

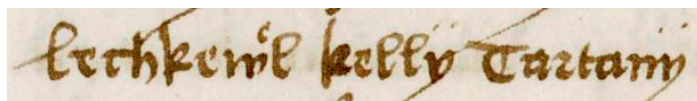
Ez az egyik legfontosabb kategória. Legjellemzőbb az *e* és *r* hiánya és pótlása (12, ill. 11 adat)

▪ *e* betoldás:

– a szó 2. betűjeként: *mely* (91/10 és 98/1), *sem*yt (175/13), *sextara* (107/13)

– a szótest egyéb helyére: *ewangeliūmokat* (174/4), *lechkwel* (179/11), *tewbjwel* (99/1 és 64/6). A *-val/-vel* ragból 4 esetben maradt ki az *e*.

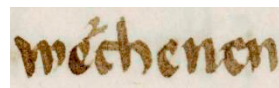
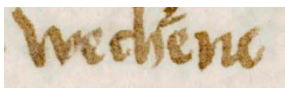

– szóvégre: *domine* (45/11)

▪ *r* betoldás:

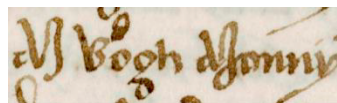
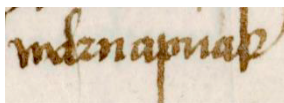
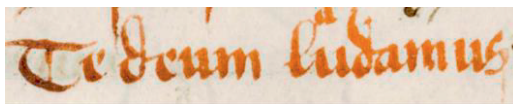
– szóvégen: *immar* (9/7)

- latin szóban: *sempiternae* (83/9), *Nocturnusra* (167/7), *crux* (165/9)
- magyar szavakban: *soltarba* (70/10). A *vecsernye* különféle szóalakjaiból 4 esetben maradt ki az *r* (17/1, 64/4–5, 69/13), pótlása – mint látható – többször is rossz helyre van betoldva: *werchenen* (12/9)

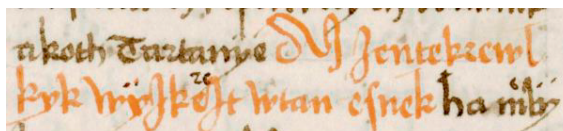
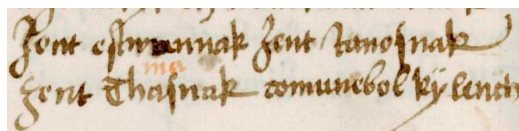
▪ egyéb betűk:

- a szó 2.betűjeként: *yanosnak* (50/5), *laudamus* (38/11), *uolth* (167/11)
- egyéb helyekre: *dominykaerth* (18/8), *zolosmajya* (162/3), *hagyotol* (108/5)
- a betoldás ellenére hibásan maradt szavak: *Bodgh* (60/9), *wasrnapnak* (55/13)
- nazális jel (rubrummal): *Mýndēkor* (98/5)

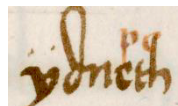
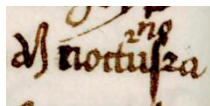

4.2.2. Szórészbetoldás

Leginkább interlineárisan történik, javításkor többnyire változik a tintaszín.
Thamasnak (50/13), *wyzkerezt* (91/10),

nocturnosra (152/6), az írásképből az vehető ki, hogy a javítás két fázisban történhetett: először az *r*-et toldotta be, majd a még hiányzó két betűt, *ȳdnepeth* (5/1),

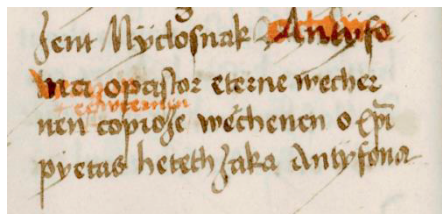
zolma (166/9), eredetileg szórészkifejejtés, amelyet betűjavítással próbál megoldani, de a végeredmény így is hibás: *zolsma*.

4.2.3. Szóbetoldás

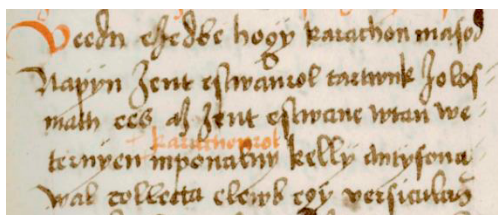
A hiányzó szó az előzőekhez hasonló technikával, azaz interlineárisan és rendszerint a környezetétől ellenkező tintaszínnel van pótolva, valamint minden esetben jellel pontosan a helyére utalva. Az így betoldott egységek megoszlanak a zsolozsmázáshoz kötődő tartalmas szavak: *veternyén*, *karácsonyról*, *alleluia*, *laudesre*, *antifona* és – a pszicholingvisztika szerint kevesebb fixálásban részesülő – „grammatikaibb” jellegű rövidebb szók között: *kell* (kétszer is), *az*, *mit*, *azután*, *azaz* és a (latin) *vide* között. Megjegyzendő, hogy szóbetoldás nem is egy esetben „zavarodott” részekben jelenik meg (pl. 12/8–9 és 156/8).

Néhány példa:

wechernen ees wternen copioze (12/8–9; – az egész szövegrészben zavar mutatkozik: a betoldás feletti két sorban három rétegű – barna-piros-barna – javítás, az utána következő: *werchenen* szóban az *r* rossz helyre került interlineáris betoldás),

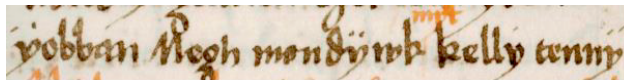

zent estwane wtan weternyén karachonrol inponalnȳ kellȳ (49/11),

antȳfona alleluia (162/12), *Antȳfona vide nemini* (84/1),

Megh mondjwk mjt kelly tenný (79/9)

4.3. Morfoszintaktikai jellegű megakadás

Ebből, a rendszerint szövegformálásra utaló javításból kevés van: *uasarnapō* → *uasarnaptol fogua* (184/13–185/1).

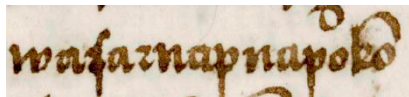
4.4. Sorrendiséggel kapcsolatos hibák

4.4.1. Anticipáció

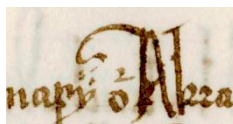
A legfontosabb hibázás és javítás. Leggyakrabban az adott hely utáni 1. és 2. betűt anticipálja:

weternjere (152/10 és 133/6 – *e*-ből),

wasarnapnapokō (106/6 – *r*-ből),

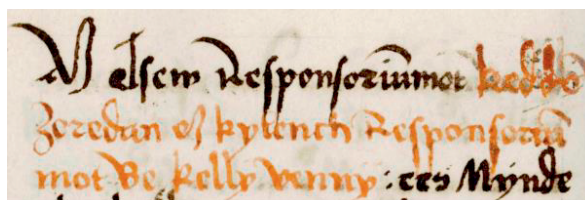
A javítás olykor bonyolultra sikeredett, pl.: *orakra* (64/1). Itt az *o* után *k*-t kezdett a scriptor. Ezt nagy *A*-vá alakította (feltehetően a *k* hosszú felső szára miatt), a hiányzó *r*-et pedig az *o* fölé interlineárisan toldotta be.

3. betű előrehozása: *kllý* (63/8 – az *l* betűket az *y* két szárára írta rá a scriptor, de az *e* így is kimaradt).

Távolabbi helyek előrehozásában rendszerint szerepe van az azonos szekvenciának is:

Az *elsew Responsoriūmot keddē zeredan ez kylenech Responsoriūmot Be kelly venny* (168/1 – a *keddē* szó alatt a *Be kelly* törlése vehető ki. Elképzelhető, hogy a *kelly*-

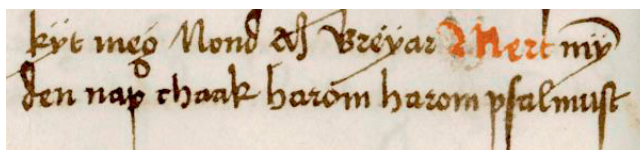
ből az *e* hiányzott.) Az előző lap végén a javításkor a scriptor tintaszínt váltott: rubrumból barnára. Ennél a javításnál a fordítottja történt: barna szövegből vált át a hibázás kapcsán a rubrumra.

4.4.2. Perszeveráció

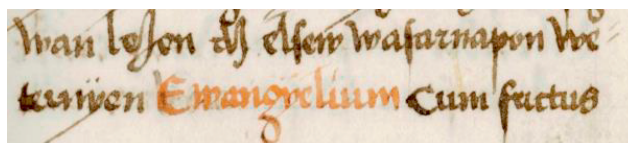
*zolosm***a**ra (28/5 – megkezdett *o*-ból javított betű)

Többször előforduló perszeverációs hiba, hogy a már éppen leírt szót kezdi újra. Ezt törléssel javítja, majd rubrummal felülírja:

*Mond az Brej̃ar M***e***rt...* (152/12 – a rubrummal írt *M* alatt kitörölt barna *az* nyomai látszanak).

Ilyen még a 79/13 is, ahol a rubrummal írt *Ewang̃elium* szó eleje alatt barna törölt írás látszik, mintha az előző szó (*weternj̃en*) kezdete lenne kivehető.

Néha úgy tűnik, az azonos szóbeli tévesztés a döntő, akár előbb, akár később következik az indukáló elem: *Az* → *Ātj̃fona*

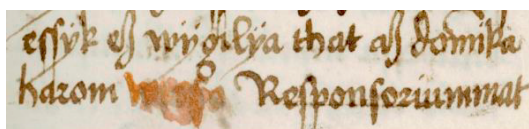
4.4.3. Metatézis

Percest → *Precest* (144/13). A helyes előfordulásra vö. pl. 23/4.

4.5. Egyéb

Köztük egy független (indukáló szöveggörnyezet nélküli) tartalmat érintő törlés található:

harom <*utoso*> *Responsoriummat* (39/11)

5. A javított esetek összefoglaló táblázata

kategória	adatszám	százalék	megjegyzés
betűjavítás	23	13,2	ebből 13 értékelhetetlen
betűbetoldás	41	23,6	
szórészbetoldás	10	5,7	
szóbetoldás	11	6,3	
morfoszintaktikai	4	2,3	
anticipáció	66	38	ebből 53 az első 2 betűt érinti
perszeveráció	10	5,7	
metatézis	1	0,6	
egyéb	4	2,3	
értékelhetetlen	4	2,3	
összesen	174	100	

6. A Lányi-kódex javítatlan hibái

Javítatlan helyből több van, mint javítottból, összesen 233 adat. Vizsgálatuk a korrigált adatok fényében történik – annak a fent említett elvnek megfelelően, hogy a javított esetek hitelesítik a javítatlanokat.

A számbavételkor az alábbi típusok rajzolódtak ki:

Betűkihagyás (magánhangzó, mássalhangzó) – megfelel a javítottakban a betűbetoldásnak. A hiányok és betoldások altípusai párhuzamban vannak, valamiféle rendszer látszik bennük.

A leggyakoribb kihagyott magánhangzó az *e* (40 adat), mint ahogy a leggyakoribb betoldott is az volt: *adwnth* (5), *concpcyo* (9), *klly* (49, 63, 120), *klle* (100), *Lechkewl* (51), *egyb* (52), *ynn* (173), *Ewangylum* (84) stb.

Egyéb magánhangzó hiánya: *pst* (15), *ladamust* (7, 51), *ludes* (39), *ladesba* (53), *wlna* (64), *wlaminemew* (108), *thaat* (10; – összesen 21 esetben fordul elő), *libermur* (94), *ferjnak* (108), *feryban* (160), *de mga* (120, 152), *alth* (162), *Mondan kelly* (126), *suffrigiumat* (131), *zolsma* (166), *walmj* (172) stb.

A mássalhangzók közül: az *r* hiányzik legtöbbször (l. a javítottaknál is) *wesiculus* (13, 106, 154, 168), *wethenjere* (33); egyéb: *meg wala* (=válva, 52, 152, 154), *Brejyar* (152), *Myklonak* (12) stb.

Ide tartozik a nazálisjel hiánya is: *Adrasererth* (6), *Atyfonta* (10, 38, 50, 60, 125), *Resposorium* (16, 38, 131), *myden* (133, 140), *zeteknek* (58), *omipotens* (83), *sepiterne* (83) stb.

A **szórészhiány** megfelel a javított esetek szórészbetoldásának: *wasaarpon* (19), *warnap* (74), *wasarpoktol* (152), *ja deo patri* (47), *hethedcha* (3 ízben jól: 12, 33, 108: hetedszaka 'die Woche hindurch'), *wechnyen* (88), *Bodh azzony* (97, 98), *octayarol* (176, ugyanitt helyesen is).

Latin szavak esetében érintkezik a szórérszhiány és a latin rövidítés esetleges elmaradása (akár feljebb a nazálisjeleké): *Nunc dimisre* (48), *Circüderüt* (131, 132), *Responriünak* (129), *Resporium* (37), *Mento* (5), *pecta mea* (83, 85), *magnak* (147 – Magnificatnak). A kérdés biztonságos eldöntéshez jobban kellene ismerni a korabeli rövidítési gyakorlatot.

A **betűcserék** a betűjavításnak felelnek meg, de néha anticipációnak vagy perszeverációnak is: *Laudasat* (24), *megium* (56), *Triba*at (119), *Aua Maria* (136). A betűtévészteseknél a mássalhangzók és magánhangzók nem cserélődnek fel.

A betűformák hasonlóságából adódó („lábás”) hiba általában nincs javítva: *nen* és *hanen* sok előfordulással (de többször helyesen is), továbbá: *Responsoriummat* (24), *Responsoriumnýt* (109), *silienciumnawal* (56).

A betűcserék egy része **metatézist** eredményez. Ilyesmit csak egyetlen esetben javított a scriptor (vö. feljebb 4.3. alatt), javítatlanul viszont több is van: *wyz kerzet* (47), *omīpontes* (85), *gereglyrewl* (123), *octawagŷ* (132) stb.

Végül a **többletek**, a felesleges betűk megfelelnek a javítatlan anticipációknak és perszeverációknak. Az adott helytől számított második és első hely érintettsége feltűnő, akár a javított szavak esetében:

antŷofonat (28, 48), *pasalmusra* (32, 69), *yanosorol* (49), *zolosamaŷat* (123), *Mŷokor* (163), *Responsioriummat* (95); *meg tanŷnt* (16), *wechernynet* (97), *weternŷenen* (26), *veternenŷere* (84), *tahahat* (92), *zererynt* (95), *mondodotok* (48), *ezededbe* (29) stb.

Egészen, csaknem a felismerhetetlenségig zavaros szóalak a *tewtdnnye* (174 ‘tudni’ – vö. *twdnye* 161, 163, 173).

Már az eddigi, kényszerűen szűkre szabott példaanyagból is látszódnak, hogy ugyanazon szavak leírásával, javításával gyakran viaskodik a scriptor. Három szó esetében bemutatom az összes javítatlan hibás szóalakot:

vasárnap:

wasaarpon (19)
wasrnapnak (55)
wasrnapon (67)
warnap (74)
wasarnapnakon (106)
wasarnatol (106)
wasarpoktol (152)
vasrnapō (180)

vízkereszt:

Wyzkerzth (4)
wyzkereznapyk (35)
wyz kerzet (47)
Wŷkerezh (62)
wyz kerztnek (70)
wŷz kerzth (71)
wyzkerztyk (72)
wykerezh (74)
wyzkerzth (76)
wŷzkerzt (82)

vecsernye, veternye:

wechnyen (88)
wechernynet (97)
wchernŷen (131)
wternen (12)
weternŷenen (26)
wethenŷere (33)
veternenŷere (84)
wternŷere (115)
wternŷen (129)
wternŷen (172)

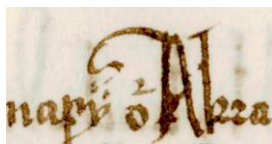
7. Következtetések

Milyen megállapításokra juthatunk ezekből a szimptómákból? Egy közkeletű metafora szerint a hibák ablakok, amelyeken át a kognitív folyamatokra lehet látni (Fromkin

1973: 44; Nottbusch 2008: 56). Kétségtelen, hogy jelen esetben ez az ablak egy a kódex-irodalomban kivételes fej működésébe enged betekinteni. 500 év távlatából is világos, hogy ennyi és ilyen javított és javítatlan tévesztés a nyelvi jelek feldolgozásának valamilyen sajátos zavarára mutat. A mai pszicho- és neurolingvisztika az effajta hibák és főleg gyakoriságuk alapján azt sugallja, hogy a diszgráfia vagy diszlexiával társult diszgráfia jelensége fél évezreddel ezelőtt sem volt ismeretlen, bár biztos nem nevezték így, ha egyáltalán tudtak róla. Megjegyzendő, hogy a megnevezések és a kategorizálás tekintetében ma sincs egyetértés: a diszgráfia, diszlexia fogalmakat a különféle diszciplínák kutatói különböző oldalakról közelítik meg, megítélésük, okaiknak feltérképezése nincs nyugvóponton (Gósy 2005: 387 kk.). Az ómagyar kor viszonyai között, amelyhez a fordító szerzetesek esetében hozzátartoz(hat)ott a magyar–latin kettősnyelvűség, és amelyben hiányzott az írott nyelvbeli normativitás, egy effajta fenomén nyilván rejtőzködő volt. Ma az említett tudományágak – a kategorizálás különbségei mellett is – jelentős ismeretekkel bírnak az ún. „diszek” természetéről. A károsodás helyét és típusát kísérletes körülmények között vizsgálják, a megállapítások ezen alapulnak. A 16. századra nézve ez a módszer természetesen irreális. Az egyetlen járható út a feltárt anyag elemzése, beleillesztése a ma ismert képbe – annak az elfogadott elvnek az alapján, hogy azok a (régi) folyamatok/állapotok, amelyeket nem ismerünk, mert nem ismerhetünk, feltehetően hasonlóan zajlottak azokhoz a maiakhoz, amelyekről rendelkezünk ismeretekkel (vö. uniformitási, azonossági elv). A jelen anyag idő- és modusbeli sajátossága, az, hogy a vizsgálat alapja 500 évvel ezelőtti írott szövegprodukción, néhány kérdés megbízható megválaszolását amúgy sem teszi lehetővé. Ilyen például a feldolgozási zavar eredete: hogy agyi károsodás következtében keletkezhetett-e (agráfia), esetleg vele született eredetű, vagy társulhatott-e hozzá diszlexia is; stb.

A scriptor zavarmintázatai a következők: betűkihagyás, szóréshagyás, szókihagyás, metatézis, újírás (l. perszeveráció javítottan), többletek (betűké és szóréseké egyaránt). Rögzültnek látszik az *e* és az *r* betűk kifejejtése. Az írás feltűnően változékony. (Nem volt véletlen, hogy Szabó Dénes az íráskép alapján három különböző kéz munkájának látta a scriptor írta szövegeket az AporK.-ben.) Az írás egyenetlensége a LányiK.-re is jellemző, ha az Aporénál kisebb mértékben is. A betűformák változékonyak, a nagy- és kisbetűk bizonyos mértékben egymásba játszanak – ami a betűhű kiadást készítőknek végig komoly nehézséget jelent(ett).

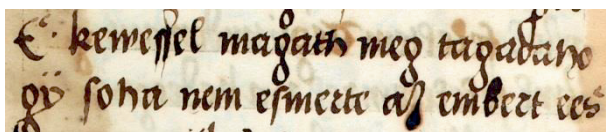
Ha a megfigyelt zavarokat az azonossági elvnek megfelelően megpróbáljuk beilleszteni a kísérletes neuropszichológiai vizsgálatok mintáiba (ismételten említve a kategorizálási eltéréseket), a perifériás diszgráfia megállapításai illenek rájuk: a betűk jólformáltságának képessége megőrződik (a formák változékonyasága mellett), megfigyelhető a szavakon belüli betűkihagyás (elízió), -helyettesítés (szubsztitúció), -hozzáadás (addíció), -áthelyezés (transzpozíció, metatézis) (vö. Ellis 2004: 93). A neurolingvisztikai kísérletes vizsgálatok alapján feltételezik az ilyen pácienseknél a grafémikus tár sérültségét, ami károsíthatja a grafémakiválasztás folyamatát. Innen eredhet, hogy egyazon szóban fordulnak elő nagy- és kisbetűk, ill. kurzív és nyomtatott betűk (Rodrigues et al. 2014: 237). Ilyet a mi scriptorunknál is látni, javított és javítatlan szóban egyaránt. (A képen látható javítás valószínűleg máshogyan is megoldható lehetett volna).

64/1 (=órákra)

26/2 (= karácsony; a szóeleji *K*-nak kihagyta a helyet, de a beírás elmaradt).

Szokás említeni az elválasztási zavarokat is (Csépe 2005: 238). Bár az ómagyar korban nem volt normatív elválasztási rendszer sem (kéthasábos kéziratok esetében a hasábtükör betartása is fontos szempont volt), a scriptorok szótagtudata elég világosan megmutatkozik. Vannak szinte a mai szabályok szerint elválasztó másolók, és vannak – mint jelenlegi scriptorunk – aki „[a]z elválasztás terén távol áll a szótagelv követésétől” (Haader–Korompay 2014: 73).

AporK. 147

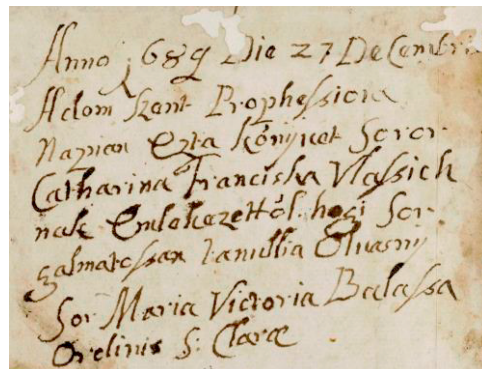
Ebben a két sorban három jelenség is megfigyelhető: az *s* betű helye üres, kimaradt (a szó *Eskewessel* lett volna) + az első sor végén nincs meg a szóhatár + az elválasztás: *tagadano|gy*

Több szerző is utal arra, hogy a diszgráfia (agráfia) típusai egymásba játszanak, keverednek. Nem lehet teljesen e premontrei scriptornál sem kizárni azt, hogy esetében fennállhatott egy centrális fonológiai diszgráfia is. Kisebb lexikális-szemantikai reprezentációjú szavakban feltűnően gyakran hibázik (*kell*, *nem*, *hanem*, *tahát*, *maga*, *demaga*), ilyeneket többször ki is hagy.

A fonológiai diszgráfia viszont – a szakirodalom szerint – sok esetben párban jár a diszlexiával, hiszen ugyanaz a fonológiai rendszer alakítja át a fonémát grafémává és fordítva (Ingles et al. 2014: 32). Ilyen tapasztalatokról számolnak be gyerekek esetében is: diszgráfia és diszlexia (vagy diszkalkulia is) összekapcsolódási aránya egy kísérletben 71% volt. (Garje, Mona P. et al. 2015: 492). Német anyanyelvű gyerekek esetében ugyanerről számolt be egy integrált iskolában tanító pedagógus. A mai német oktatásban a megnevezésben sem választják szét a két típusú zavart (LRS= Lese-Rechtschreib-Schwäche). A hibák, amelyeket a német gyerekek ma elkövetnek, szinte megegyeznek a

kódexben találhatók: magánhangzók kiesése, egyszerű szavak hibái, főleg pedig hibázás ugyanazon szóban, de különböző módokon és helyeken. A kéziratban a bemutatott *vasárnap*, *vízkereszt*, *vecsernye* szavakon kívül még sok ilyen van, a latin szavak között is (pl. *laudes*); stb.

A perifériás diszgráfiasok – mint a kísérletek alapján bizonyítható – többnyire jobbak a másolásban, mint az önálló szövegprodukción (Ingles et al. 2014: 33). Ez nyilván az ómagyarban sem lehetett másképp. Az összehasonlításra értelemszerűen nincs lehetőség, mert e kéztől csak másolt szöveg maradt fenn. (Általában is nehéz ebből a korból bizonyíthatóan diktált szöveget találni.) Nem tudjuk tehát, milyen minőségű nem másolt szöveg került volna ki a tolla alól, de a megállapítást igazolhatja, hogy ez a kézirat funkcionálisan használható volt, másolt szövegét a premontrei apácák liturgikus reformjukban hasznosítani tudták (Lázs 2016: 246–7). Sőt: a kiragasztott első előzéklap arról informál, hogy később, 1689-ben egy klarissza főnöknő ajándékba adta e könyvet egy ifjú apácának fogadalomtétele alkalmából, és pedig azzal, hogy: „Sorgalmatossan tanulja Oluasny”.

Összefoglalva: Ez a premontrei szerzetes – írásprodukcója alapján – a diszgráfia, illetve esetleg diszlexiával társult diszgráfia (feltehetően alexiával társult agráfia) különféle típusainak (perifériás, centrális fonológiai) tüneteit mutatja. Kizárólag ez lehetett az oka (és lehetősége) annak, hogy személye két kódexben anélkül összekapcsolható, azonosítható volt, hogy szükség lett volna a kézírás ismeretére. A 16. századi scriptor írott szövegprodukciónak megítéléséhez az azonossági elv alapján a jelenben folyó kísérleteken alapuló empirikus szimptómák jelentettek támpontot.

Az viszont, hogy 500 év távlatából egy ilyen jelenség megállapítható, igazolja, hogy „[a] helyesbítések és hibák a kutatás sokat ígérő terepének látszanak” (Crystal 1998: 267).

Hivatkozások

- Crystal, David 1998: *A nyelv enciklopédiája*, Budapest, Osiris.
- Csópe Valéria 2005: *Kognitív fejlődés-neuropszichológia*, Budapest, Akadémiai.
- Dr Garje, Mona P., Dr Vishnu Dhadwad, Rashmi Yeradkar, Dr Arpita Adhikari, Dr Maninder Setia 2015: Study of visual perceptual problems in children with learning disability, *Indian Journal of Basic and Applied Medical Research*, Vol. 4, 492–497.
- Ellis, Andrew W. 2004: *Olvasás, írás és diszlexia* [eredeti cím: Reading, Writing and Dyslexia, ford. Kas Bence], TAS-11 Kft.
- Fromkin, Victoria A. 1973: Introduction, in Fromkin, Victoria A. ed.: *Speech Errors as Linguistic Evidence*, The Hague–Paris, Mouton, 11–45.
- Gábel Asztrik 1934: *Breviárium típusú kódexek. Függelékül a Lányi-kódex latin szövege*, Budapest, Sárkány-nyomda Részvénytársaság.
- Gósy Mária 2005: *Pszicholingvisztika*, Budapest, Osiris.
- Haader Lea – Korompay Klára 2014: A kódex scriptorai és helyesírásuk, in Haader Lea, Kocsis Réka, Korompay Klára, Szentgyörgyi Rudolf szerk.: *Apor-kódex* (Régi Magyar Kódexek 33.), 61–80.
- Haader Lea 2014: A kritikai forráskiadások egy hozadékaról. Elvi megfontolások egy ómagyar hibatipológiához, in Laczkó Krisztina, Tátrai Szilárd szerk.: *Elmélet és módszer*, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 87–103.
- Haader Lea 2015: Hibázások és hátterük: Apor-kódex, in Forgács Tamás, Németh Miklós, Sinkovics Balázs szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VIII*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 65–79.
- Ingles, Janet L., John D. Fisk, Ian Fleetwood, Steven Burell, Sultan Darvesh 2014: Peripheral Dysgraphia: Dissociations of Lowercase from Uppercase Letters and of Print from Cursive Writing, *Cognitive and behavioral neurology: official journal of the Society for Behavioral and Cognitive Neurology*, March, 31–47.
- Lázs Sándor 2016: *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján*, Budapest, Balassi.
- Nottbusch, Guido 2008: *Handschriftliche Sprachproduktion. Sprachstrukturelle und ontogenetische Aspekte*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Rodrigues, JC, Denise Ren da Fontoura, Jerusa Fumagalli de Salles 2014: Acquired dysgraphia in adults following right or left-hemisphere stroke, *Dementia e Neuropsychologia*, September, 236–42.
- Rozsondai Marianne 2009: Eredeti kötésben megőrzött nyelvelméleink, in Madas Edit szerk.: *„Látjátok feleim...”*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 173–98.
- Szabó Dénes 1942: *Apor-kódex* (Codices Hungarici II.), Kolozsvár, Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet.